

ქვეყნდება ცნობილი ქართველი ისტორიკოსის გ. მამულიას (1937-2003) არქივში დაცული გამოკვლევა ქართლის მთაზე აღმოჩენილი ბერძნული წარწერების შესახებ. ეს წერილი 1998 წელს არის მომზადებული, თუმცა ავტორის სიცოცხლეში გამოქვეყნებული არ ყოფილა. იგი დასათაურებულიც არ იყო. წარმოდგენილი სათაური პირობითია და ეკუთვნის ტ. ახალაიას, რომელმაც ეს მასალა გამოსაცემად მოამზადა: დაურთო შესაბამისი სამეცნიერო ლიტერატურა, წყაროები და რეზიუმე. მანვე დანართის სახით წარმოადგინა გ. მამულიას არქივში ნაპოვნი სხვა ტექსტიც, რომელიც შეეხება მამამძუძეობის ინსტიტუტს ძველ ქართლში. აქ წყაროდ სხვებთან ერთად გამოყენებულია სწორედ ზემოთ აღნიშნული ბერძნული წარწერების მასალა.

„მთა ქართლზე“ აღმოჩენილი ორი ბერძნული წარწერა

გურამ მამულია

1993 და 1995 წელს მცხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ „მთა ქართლის“ ბაგინეთის კალთაზე, არმაზციხედ წოდებულ ტერიტორიაზე, უაღრესად საყურადღებო ბერძნულწარწერიანი ორი ქვიშაქვის სტელა აღმოაჩინა. ორივე წარწერა ურთიერთთან ჩანს დაკავშირებული. სამწუხაროდ, 1993 წელს აღმოჩენილი სტელა დაზიანებულია. ამის გამო, თავდაპირველად განვიხილოთ 1995 წელს აღმოჩენილი სტელა, რომელსაც პირობითად №1 სტელა ვუწოდოთ.

აღნიშნული სტელის ბერძნული ტექსტი ასეთია:

ARMENIACOYΛO
ΓAICΟΥΓYNAIKIΔE
BACIΔEWCIBHPWN
MEΓAΛOYAMAZAC
ΠOYANAΓPANHCO
TPOΦEYCKAIEΠITP
ΠOCIDIAΔYNAMI
TOBAΛANIONAΦIEPWCEN

ეს უკანასკნელი სიტყვა გრაფიკულად ასე არის ამოკვეთილი:

AΦIEPWB
CEN

თ. ყაუხჩიშვილი №1 სტელის ტექსტს ასე თარგმნის:

[ქალის სახელი მიცემით ბრუნვაში] არმენიის მეფის, ვოლოგეზეს ასულს, ხოლო იბერთა დიდი მეფის, ამაზასეს მეუღლეს, ანაგრანესმა, მამამძუძემ და ეზოსმოდვარმა, საკუთარი სახსრით [გაკეთებული] აბანო შესწირა“ (ყაუხჩიშვილი 1998ა: 35); (ყაუხჩიშვილი 1998ბ: 12).

თ. ყაუხჩიშვილის აზრით, №1 სტელას დასაწყისი აკლია, სადაც არმენიის მეფის ქალიშვილის სახელი იხსენიებოდა, ნათქვამი იყო, რომ ვოლოგესი არმენიის მეფე იყო, ხოლო ვოლოგესის ქალიშვილი კი – იბერთა მეფე ამაზასის მეუღლე (ყაუხჩიშვილი 1998ბ: 12).

უნდა შევნიშნოთ, რომ №1 სტელა ერთი მთლიანი მონოლითია და ჰქონდა თუ არა მას „ქუდი“, როგორც ამას თ. ყაუხჩიშვილი ვარაუდობს, ვერაფერს ვიტყვით. კონიუნქტურული დამატებების გარეშე №1 სტელის ტექსტი შეიძლება ასე ითარგმნოს: „არმენიის ვოლოგესის ქალს, იბერთა მეფის დიდი ამაზასის [იგულისხმება მეუღლეს – გ. მ.], ანაგრანესმა, მამამძუძემ და ეზოსმოდვარმა, საკუთარი სახსრით [იგულისხმება აშენებული – გ. მ.] აბანო ძღვნად მიართვა“.

1993 წელს აღმოჩენილი სტელა, რომელსაც პირობითად №2 სტელა ვუწოდოთ, სამწუხაროდ, დაზიანებულია. სტელაზე შემოგვრჩა შვიდი სტრიქონი, აქედან სამი – ფრაგმენტულად, ოთხი კი სრულად არის შემონახული. სტელაზე ბერძნული ტექსტი შემდეგნაირად არის განლაგებული (ყაუხჩიშვილი 1996: 82-83):

ΦΕΥ
ΤΡΟΠΙC
NAM
ANIONKTICA
ΔΙΑΤΡΟΦΙΜΗ
ΔΡΑΚΟΝΤΙΔΙΒΑC
ΙΛΙCΗΑΦΙΕΡΩCΕΝ

თ. ყაუხჩიშვილის მიხედვით ტექსტი ასე ითარგმნება:

... ანიონმა გააკეთებინა დიასახლისის (ან მსახურთუფროსის) მიწის ქვეშა გაყვანილობა (ან წყალ-სადენი) და შესწირა დრაკონტის დედოფალს (ყაუხჩიშვილი 1996: 83).

როგორც თ. ყაუხჩიშვილი ვარაუდობს, მესამე სტრიქონის NAM იგივე ძველბერძნული *n̄ma* არის – რუ, ნაკადული, ჩანჩქერი; მეოთხე სტრიქონში ANION-ი კი ქალის სახელია, ხოლო KTICA კი *κτίς* ზმნასთან არის დაკავშირებული „კეთების“ მნიშვნელობით (ყაუხჩიშვილი 1996: 84-88).

რადგან №2 სტელა 1993 წელს აღმოჩნდა, თ. ყაუხჩიშვილმა იგი მაშინ გაშიფრა, როდესაც №1-ად ნოდებული სტელა ჯერ კიდევ არ იყო აღმოჩენილი. №2 სტელის აღმოჩენის შემდეგ გაითხარა რომაული ტიპის აბანო და 1995 წელს აღმოჩნდა №1 სტელა, სადაც აბანოს აშენებისა და მისი ძღვნად მირთმევის ამბავია მოთხრობილი. №2 სტელის წარწერა, რომელიც შინაარსობრივად უდავოდ №1 სტელას უკავშირდება, საშუალებას გვაძლევს, გარკვეული ვარაუდები გამოვთქვათ არა მხოლოდ №2 სტელის წარწერის იმ მონაკვეთის მიმართ, რომლის შინაარსი ეჭვს არ იწვევს, არამედ იმ მონაკვეთის მიმართაც, რომლის ფრაგმენტებიღა შემოგვრჩა. რადგან №1 სტელის წარწერაში აბანოს აშენების ფაქტია დადასტურებული, სარწმუნოდ გვეჩვენება თ. ყაუხჩიშვილის აზრი, რომ №2 სტელის წარწერის მესამე სტრიქონის NAM ფრაგმენტი *n̄ma* არის წყლის გაყვანილობის მნიშვნელობით (ყაუხჩიშვილი 1996: 84). მაგრამ რადგან №1 სტელის წარწერაში გვხვდება სიტყვა *τὸ βαλάνιον* – აბანო, სარწმუნოდ მეჩვენება არქეოლოგ გელა გიუნაშვილის ჩემთან საუბრისას გამოთქმული მოსაზრება, რომ №2 სტელის მეოთხე სტრიქონის ANIONKTICA-ში „ანიონ“-ი არა ქალის საკუთარი სახელი, არამედ ბერძნული სიტყვა აბანოს – „ბალანიონ“-ის ნაწილია.

№1 სტელის აღმოჩენამ სათანადო კორექტივები შეატანინა თ. ყაუხჩიშვილსაც. 1996 წლის 8 დეკემბერს აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიაზე წაკითხულ მოხსენებაში მან აღნიშნა, რომ №1 სტელის აღმოჩენის შედეგად იგი იძულებულია, ზოგი მოსაზრება გადასინჯოს, რომელიც გამოაქვეყნა კრებულში „მცხეთა“ (ყაუხჩიშვილი 1996: 81-93). უდავოდ საფუძველს მოკლებული არ უნდა ჩანდეს თ. ყაუხჩიშვილის ის მოსაზრება, რომ №2 სტელის პირველი და მეორე სტრიქონის ფრაგმენტები ΦΕΥ და ΤΡΟΠΙC №1 სტელაში დამონმებული სოციალური ტერმინების – *τριοῦς* -ის და *ἐπιτροπιδ*-ის ფრაგმენტებს წარმოადგენენ (ეს მოსაზრება თ. ყაუხჩიშვილმა პირად საუბარში გაგვიზიარა).¹

ამჯერად კი თავად №2 სტელის წარწერის შინაარსზე გადავიდეთ. წარწერა შეიძლება ორ ნაწილად გავყოთ. პირველი ოთხი სტრიქონიდან სამი სტრიქონის ფრაგმენტულობის გამო ძნელია, უფრო ზუსტად კი, შეუძლებელიც კი არის, აღვადგინოთ ზუსტი შინაარსი, თუ კონკრეტულად რის შესახებ არის საუბარი დასახელებულ ოთხ სტრიქონში. რადგან აღნიშნული ოთხი სტრიქონი ზმნა *κτίσθαι*-თი მთავრდება, ეს მიუთითებს, რომ მასში რაღაცის გაკეთებაზე, აშენებაზე იყო საუბარი – არ არის გამორიცხული, რომ აბანოსა და მისი წყლის აკვედუკის აშენებაზე „ტროფეუსად“ და „ეპიტროპოსად“ ნოდებულ ანაგრანესის მიერ.

პირველი ოთხი დაზიანებული სტრიქონისაგან განსხვავებით უკანასკნელი სამი სტრიქონის შინაარსი სრულიად ნათელია. მოვიტანოთ მისი თარგმანი: „ვითარც ტროფიმემ დრაკონტის დედოფალს ძღვნად მიართვა“.

აღნიშნული წარწერის – *τρίφυς*, №1 სტელაში მოხსენიებული *τριοῦς*-ის მდებრობითი სქესის ფორმაა, უფრო ზუსტად, *τρίφυς*-ისა, რომელიც *τριοῦς* ტერმინის სინონიმად დასტურდება ხოლმე. ორივე წარწერის ურთიერთშედარებიდან ჩანს, რომ „ტროფიმე“, რომლის საკუთარი სახელი, ჯერ-ჯერობით მაინც, ჩვენთვის უცნობი რჩება, ანაგრანეს ტროფეუსის მეუღლე არის. ამავე დროს აღნიშნული წარწერების ურთიერთშედარება წარმოაჩენს იბერთა მეფე ამაზასპის მეუღლის სახელს – დრაკონტი (ყაუხჩიშვილი 1996: 85-88).

არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, ეს წარწერები II-III საუკუნეებს მიეკუთვნებიან. №1 სტელაზე ორი საკუთარი სახელი გვხვდება, რომელნიც მხარს უჭერენ წარწერების II-III საუკუნეებით დათარიღებას. ეს სახელებია – ამაზასპი და ვოლოგესი. ამაზასპის ტიტულატურა სრულიად გარკვეულია – იგი არის იბერთა მეფე დიდი ამაზასპი. რაც შეეხება ვოლოგესს, წარწერაში მისი ტიტული დასახელებული არ არის, იგი არმენიის ვოლოგესად იწოდება. ვოლოგესის სახელის მქონე მეფეები სომხეთში II-III საუკუნეებში დასტურდებიან: მაგალითად, ვოლოგეზ I (117-140), ვოლოგეზ II (180-191) და დასავლეთ სომხეთის მეფე არშაკ III-ის (378-390) თანამეფე ვოლოგეზ III 378-379 წლებში.

რამდენად სწორია თ. ყაუხჩიშვილის მოსაზრება, რომ №1 სტელაში მოხსენიებული არმენიის ვოლოგეზი არმენიის მეფე არის (ყაუხჩიშვილი 1998ბ: 13), გადაჭრით ვერაფერს ვიტყვით. ამ მოსაზრებას ეჭვქვეშ აყენებს ისიც, რომ თუ ჩავთვლით, რომ №1 სტელას იბერთა მეფე ამაზასპი იგივე ამაზასპია, რომელსაც კარტირის ცნობილი წარწერა იხსენიებს, მაშინ III საუკუნის 50-იან – 70-იან წლებში მაინც სომხეთში ვოლოგესის სახელის მქონე მეფე უნდა გვევარაუდო, რაც წყაროებით არ დასტურდება. მართალია, კ. თუმანოვი სომხეთში ვოლოგეზ II-ის (180-191) თანამედროვედ იბერიის მეფე ამაზასპ II-ს (185-189) ვარაუდობს (თუმანოვი 1969: 17), მაგრამ ეს მოსაზრება ძალზე სათუთაა, რადგან იგი ქართლის მეფეთა სიების რეკონსტრუქციის საფუძველზე არის გამოთქმული, რომელთაც ქართული წყაროების ცნობები უდევს საფუძვლად, ხოლო ისინი ნდობას არ იმსახურებენ, მით უფრო, რომ საკონტროლო მასალა ანტიკური წყაროების სახით ამ დროისათვის არ გავაჩნია. ყოველ შემთხვევაში, როგორც არქეოლოგები ვარაუდობენ, მოპოვებული მასალა II-III საუკუნეებს განეკუთვნება და ზოგადად ახალაღმოჩენილი სტელები II-III საუკუნეებით თარიღდებიან.

ჩვენს ყურადღებას, რასაკვირველია, სტელებზე დამონმებული სოციალური ტერმინები იმსახურებენ. №1 სტელაზე იბერთა მეფის, დიდი ამაზასპის მოხელე ანაგრანესი ტრიფუნს-ად იწოდება, ხოლო №2 სტელაზე „ტროფიმე“-ს სოციალური ინსტიტუტი გვხვდება, რაც, როგორც ვთქვით, ტრიფუნს-ის მდებრობითი სქესის ფორმა არის. თუ „ეპიტროპოსის“ ინსტიტუტი ახ. წ. II საუკუნის იბერთა მეფის კარზე არმაზის ბილინგვაში გვხვდება (შანიძე 1941: 181-186); (ნერეთელი 1942: 2-42), „ტროფეუს“||„ტროფიმეს“ ინსტიტუტი ჩვენში აღმოჩენილ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში პირველად წარმოჩნდა. „ტროფეუსის“ ინსტიტუტი ო ან ი ტრიფუნს (ე. ი. მამრობითი და მდებრობითი სქესის ფორმით) კარგად არის ცნობილი ბერძნულ სამყაროში და „გამზრდელს“, „საზრდოს მიმცემელს“ აღნიშნავდა.

სეპტუაგინტაში ტერმინი ტრიფუნს არ დასტურდება, მაგრამ მისი ფორმანაცვალი ტრიფუნს კი რამდენჯერმე გვხვდება. დაბადების წიგნის 35.8-ის ფრაზის ი ტრიფუნს Περικλaid-ს შეესიტყვება „მზარდული რეპეკაისი“. ასევე პავლეს ეპისტოლეთა ძველქართულ თარგმანში ტრიფუნს-ს „მზრდელი“ (I თეს. 2.7) პასუხობს. მცხეთური ბიბლიის ესაია წინასწარმეტყველის 49.23-ის ფრაზის – „და იყვნეს მეფენი მძუძე შენდა, ხოლო მმთავრობნი მზარდულ შენდა“ შეესიტყვება სეპტუაგინტის – καὶ ἔσονται βασιλεῖς τμήσοι σου, αἱ δὲ ἀρχαὶ σου τριφῶν σου. წარმოდგენილი სეპტუაგინტის ტექსტი იმით არის საყურადღებო, რომ ქართულ „მძუძეს“ ბერძნული ὁ τμήσος შეესიტყვება, რომელიც ბერძნულში ὁ ტრიფუნს-ის სინონიმი არის. ამის გამო, ოშკის ბიბლიის IV მეფეთა წიგნის 10.1 და 10.5-ში მოხსენიებული „მამამძუძე“ სეპტუაგინტის ὁ τμήσοის-ს შეესიტყვება და იმავე ტერმინმა ასახვა ჰპოვა მცხეთური ბიბლიის ესაია წინასწარმეტყველის 49.23-ში, რომელშიც „მძუძე“ τμήσοის-ის თარგმანს წარმოადგენს, შემდგომ ფრაზაში კი τμήσοის-ის სინონიმ ტრიფუნს-ს „მზარდული“ შეესიტყვება.

ახალაღმოჩენილ წარწერებში მოხსენიებული ამაზასპ ქართლის მეფის მოხელე ანაგრანესი და მისი მეუღლე სამეფო სახლის „მძუძენი“ რომ იყვნენ, მცხეთური ბიბლიის ძველი ქართული თარგმანი გვახვედრებს. IV მეფეთა წიგნის 11.2-ში მოთხრობილია, თუ როგორ იხსნა იოსაბემ მცირეწლოვანი იოასი და „დამალა იგი და დედამძუძე მისი“. „დედამძუძეს“ სეპტუაგინტაში შეესიტყვება τὴν τριφῶν, იგივე ტერმინი, რომელიც ტრიფუნს-ისა და ტრიფუნს-ის ფორმით გვხვდება ხოლმე ბერძნულ წყაროებში.

№1 წარწერის თანახმად, ანაგრანესი ამაზასპ იბერთა მეფის „ტროფეუსი“, ანუ „მამამძუძე“ და „ეპიტროპოსია“. არმაზის ბილინგვის (ახ. წ. II ს.) თანახმად, იბერთა მეფე ხსეფარნუგს, ბილინგვის ბერძნული ვერსიის მიხედვით, ჰყავდა „მრავალთა გამარჯვებათა მომპოვებელი“ ეპიტროპოსი იოდმანგანი, რომელიც არამეულ ვერსიაში სასახლის, პალატის მთავრად (rb trbs) იწოდება. თავის მხრივ, იოდმანგან პალატის მთავარი და ეპიტროპოსი არის ფარსმან იბერთა მეფის პალატის მთავრისა და პიტიახშის პუპლიკიოს აგრიფას ძე. ანაგრანესი, პუპლიკიოს აგრიფა და იოდმანგანი ერთსადაიმავე სახლს ეკუთვნოდნენ.

არმაზის ბილინგვის თანახმად, პუპლიკიოს აგრიფა და იოდმანგანი იბერთა მეფეების – ფარსმანისა და ქსეფარნუგის პალატის მთავარნი, ეპიტროპოსები და პიტიახშები იყვნენ. პალატის მთა-

ვარი და ეპიტროპოსი სოციალური შინაარსით ერთიადიმავე სოციალური ინსტიტუტის სხვადასხვა ნახნაგს წარმოაჩენენ. პალატის მთავარში უფრო ადმინისტრაციულ-მმართველობითი კუთხეა წინ წამოწეული, ეპიტროპოსში, რომელიც ძველქართულ წყაროებში „ეზოხსმოდვრად“ ითარგმნის ხოლმე, უფრო სამეურნეო, ხოლო პიტიახში კი ერისთავთა შორის გამორჩეულობას გახაზავდა დიდობის თვალსაზრისით. ყველაზე უფრო ურთიერთს ტროფეუსისა და ეპიტროპოსის ინსტიტუტები უახლოვდებიან და, ამის გამოც, ახალაღმოჩენილ №1 წარწერაში ანაგრანესი ტროფეუსიც არის და ეპიტროპოსიც.

ეპიტროპოსი არმაზის ბილინგვის არამეულ ვერსიაში *rb trbš* არის (წერეთელი 1942: 2-3, 15-16, 22-23), ანუ პალატის მთავარი (მამულია 1987: 79-80). ახალაღმოჩენილ №1 ანაგრანესის წარწერაში კი ეპიტროპოსი იგივე გამზრდელია, ანუ „მამამძუძე“. წარმართული ხანის ქართლიდან მომდინარე ეს ტრადიცია კარგად აისახა ძველქართულ საისტორიო წყაროებში, სადაც „მამამძუძე“ „პალატის მთავარს“ ენაცვლება, ანუ ისინი ურთიერთის სინონიმებად იხმარებიან.² „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელმა ქართლი დაიპყრო, „თანაჲჲყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოჲ, ძჲ არიან ქართლისა მეფისაჲ, და მიუბოძა მას მცხეთაჲ საჯდომად [...] ხოლო ესე აზოჲ წარვიდა არიან ქართლად, მამისა თჳსისა, და წარმოიყვანა რვაჲ სახლი და ათნი სახლნი მამა-მძუძეთანი, და დაჯდა ძუელ მცხეთას“ (აბულაძე 1964: 81-82). ხოლო იმავე ამბის გადმოცემისას, არსენ ბერის მიერ შედგენილი „წინოს ცხოვრების“ ცნობით, მცხეთაში აზოს მოჰყავს „ათი სახლი მთავართაგან პალატისათა“ (აბულაძე 1971: 47), ე. ი. ძველი ქართული წყარო არსებითად იმეორებს არმაზის ბილინგვისა და ანაგრანესის წარწერის ტრადიციას.

არმაზის ბილინგვისა და ახალაღმოჩენილი ზემოხსენებული ბერძნული წარწერების თანახმად, იბერთა მეფეებს – ფარსმანს, ქსეფარნუგსა და ამაზასს ჰყავდათ „მამამძუძენი“ – პუპლიკოს აგრიფა, იოდმანგანი და ანაგრანესი. ცნობები ქართლის მეფეთა „მამამძუძეთა“ შესახებ ძველმა ქართულმა საისტორიო ტრადიციამაც შემოგვინახა. ჯუანშერის ცნობით, ვახტანგ გორგასლის მამამძუძე საურმაგ სპასპეტი იყო, ვახტანგის ძუძუსმტე კი – არტავაზი (ყაუხჩიშვილი 1955: 143-145). ჯუანშერი ასახელებს აგრეთვე ვარაზ-მიჰრს – საურმაგ მამამძუძის ძმას და საურმაგს – საურმაგ მამამძუძის ძმისწულს, რომელთანაც ვახტანგ გორგასალი ერთად აღზრდილა (ყაუხჩიშვილი 1955: 156, 172, 186, 189). ძუძუელის „თანაღზრდა“ მამამძუძის სახლში არა მხოლოდ მამამძუძის საკუთარი შვილებით (ძუძუელის ძუძუსმტეებით) შემოიფარგლებოდა, არამედ მამამძუძის ძმისშვილებზე – ძუძუელის ძუძუსმტის ბიძაშვილებზეც ვრცელდებოდა (მამულია 1979: 67-73); (მამულია 1987: 75-80).

ლეონტი მროველის ცნობით, მირიან უფლისწულს ჰყავდა „მამამძუძედ და განმგებლად“ მირვანოზი (ყაუხჩიშვილი 1955: 64-65). ლეონტისავე ცნობით, ქართლის მეფე ფარსმან ქველს ჰყავდა სპასპეტი „სახელით ფარნავაზ, ესე ფარნავაზ ძუძუსმტე იყო ფარსმანისი, სარწმუნო, ერთგული და მისანდობელი“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 51). ლეონტის ეს ცნობა მიუთითებს, რომ ფარსმან ქველის მამამძუძე ფარნავაზ სპასპეტის მამა იყო და ფარსმან ქველი სპასპეტის სახლში გაზრდილა. როდესაც სპარსელებმა ფარსმან ქველი მოწამლეს, ლეონტის თქმით, „ფარნავაზ სპასპეტმან წარიყვანა ცოლი და ძე ფარსმან ქუელისა და ივლტოდა, და მოვიდა სომხითს“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 53), რაც მიგვანიშნებს, რომ მეფის გარდაცვალებისას არასრულწლოვანი უფლისწულისა და დედოფლის მეურვედ მამამძუძის სახლი გამოდიოდა.

ლეონტი მროველის ცნობით, სპასპეტის ინსტიტუტი, რომელიც იბერთა მეფეების მამამძუძეთა ინსტიტუტს უკავშირდება, ფარნავაზმა შემოიღო. როდესაც ფარნავაზმა ქართლის სამეფო საერისთავოებად დაჰყო, ლეონტი მროველის თქმით, ფარნავაზმა ერთი ერისთავი „დაადგინა სპასპეტად და მისცა არაგვთან ვიდრე ტაშისკარამდე და ფანვარადმდე, რომელ არს შიდა ქართლი, და ესე სპასპეტი იყო შემდგომადვე წინაშე მეფისა, მთავრობით განაგებდის ყოველთა ერისთავთა ზედა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 26). ქართლის მეფის „შემდგომი“, ანუ „მეორე“ მონარქის შემდეგ, ქართლის მონარქის მსგავსად ტახტზე რომ იჯდა, ჯუანშერის ცნობა მიგვითითებს: „ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა თხუთმეტისა, მოუწოდა ყოველთა წარჩინებულთა ქართლისათა, და შემოკრიბნა ყოველნი ქალაქად. და განმზადა მეფემან სახლი ერთი და დაჯდა საყდართა ზედა მაღალთა, ხოლო ჯუანშერ სპასპეტი და ორნივე ეპისკოპოსნი დასხდეს საყდართავე, და სხუანი ყოველნი ერისთავნი დასხდეს სელებითა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 147). მაშასადამე, ქართლის ერისთავთა მთავარი მეფე-მონარქივით ტახტზე ზის, ოღონდ მისი ტახტი მონარქის ტახტივით მაღალი არ არის. ქართლის მეფეთა „შემდგომი“ ფაქტობრივად ვიცე-მეფეა (მამულია 1987: 86-88); (ახალაია 1991: 112-114) და მისი მნიშვნელობა შეუმჩნეველი არ დარჩათ იმათ, ვისი ცნობებიც დაედო საფუძვლად სტრაბონის ცნობებს იბერთა სოციალური წყობის შესახებ.

სტრაბონის ცნობა იბერთა პირველი გენოსის შესახებ ორ ნაწილად იყოფა. თავდაპირველად აღწერილია, თუ რა პრინციპის საფუძველზე „სხამენ“ იბერნი თავიანთ მეფეებს, ხოლო შემდეგ ნათქვამია, რომ „მეორე“ (ὁ δεύτερος), ანუ ძველი ქართული „შემდგომი“, „მოსამართლეობს და მხედართმთავრობს“ (ყაუხჩიშვილი 1957: 129-130). თუ „შემდგომის“ სამხედრო ფუნქცია წყაროებში პირდაპირ არის მითითებული (ლევონტი მროველი, არმაზის ბილინგვა), ბერძნული ἡ ἀρχὴ – საჩივრით მიმართვას, საქმის სასამართლოში გადაცემას ნიშნავდა, რაც ეპიტროპოსის, ანუ „შემდგომის“ ფუნქციებში შედიოდა და ამანაც ჰპოვა ასახვა სტრაბონის მიერ შემონახულ ცნობაში, როდესაც იგი „მეორის“ მოსამართლეობის შესახებ ლაპარაკობს. როგორც „პალატის მთავარი“, ერისთავთა მთავარი თავისი სამამასახლისო ფუნქციით „ბჭე და მაზავებელი“ უნდა ყოფილიყო.

შენიშვნები

- ¹ როგორც ითქვა, წერილი მომზადებულია 1998 წელს, ხოლო გ. მამულიასთან პირად საუბარში გამოთქმული ნაკითხვა თ. ყაუხჩიშვილმა გამოაქვეყნა 1999 წელს შემდეგი რედაქციით: „მეფის ... მამამძუძემ (τροφῆς) და ეზოსმოდვარმა (ἐπιτροφῆς) ... გააკეთებინა თვისი საზრდელით (ან სახსრით) მინისქვეშა გაყვანილობა (ან წყალსადენი) და აბანო (ან წყალსადენი აბანოსთვის) და შესწირა დედოფალ დრაკონტისს“ (ყაუხჩიშვილი 1999: 27-32). აქვე დავამატებთ, რომ აღნიშნული წარწერის განსხვავებულ ნაკითხვას გვთავაზობს ქართველოლოგი დევიდ ბრაუნდი, რომელსაც, გ. მამულიასგან განსხვავებით, წარწერაში მოხსენიებულ „ტროფიმედ“ არა ანაგრანესის („ტროფეუსის“) მეუღლე, არამედ დედოფალი დრაკონტისი მიაჩნია და რომ ტერმინი „ტროფიმე“ მამამძუძის სახლის „გაზრდილს“ (his own nurtured) აღნიშნავდა (ბრაუნდი 2002: 26, 27-34). (შენიშვნა ჩემია – ტ. ა).
- ² „მამამძუძის“ ინსტიტუტის გენეზისის და სოციალური ისტორიის შესახებ დაწვრილებით იხ. (მამულია 1979: 66-75); (მამულია 1987: 75-80, 86-91).

დამონებანი

- აბულაძე 1964:** ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ი. აბულაძის რედაქციით, წ. I, თბილისი, მეცნიერება.
- აბულაძე 1971:** ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ი. აბულაძის რედაქციით, წ. III, თბილისი, მეცნიერება.
- ახალაია 1991:** ტ. ახალაია. ქართლის (იბერთა) მეფის შემდეგ მეორე პირის ინსტიტუტის სოციალური ისტორია, „მაცნე“, ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №3.
- ბრაუნდი 2002:** D. Braund. *Anagrane the ΤΡΟΦΕΥΣ: the court of aucasian Iberia in the second-third centuries AD.* In: *Autour de la mer Noire, Hommage de Otar Lordkipanidzé*, Besançon, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité.
- თუმანოვი 1969:** C. Toumanoff. Chronology of the Early Kings of Iberia, *Traditio*, vol. 25, Fordham University.
- მამულია 1979:** გ. მამულია. კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში, თბილისი, მეცნიერება.
- მამულია 1987:** გ. მამულია. პატრონეჟობა, თბილისი, მეცნიერება.
- ყაუხჩიშვილი 1955:** ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი I, თბილისი, სახელგამი.
- ყაუხჩიშვილი 1957:** თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია (ცნობები საქართველოს შესახებ), თბილისი, მეცნიერებათა აკადემია.
- ყაუხჩიშვილი 1996:** თ. ყაუხჩიშვილი. ახალი ბერძნული წარწერები არმაზციხე-ბაგინეთიდან, „მცხეთა“, XI, თბილისი.
- ყაუხჩიშვილი 1998ა:** თ. ყაუხჩიშვილი. ახალი ბერძნული წარწერები მცხეთა-არმაზიდან, რ. კიკნაძის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია, თბილისი.
- ყაუხჩიშვილი 1998ბ:** თ. ყაუხჩიშვილი. ახალი ბერძნული წარწერა არმაზციხე-ბაგინეთიდან (II), საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის წარკვევები, ტ. 4, თბილისი.
- ყაუხჩიშვილი 1999:** თ. ყაუხჩიშვილი. ძველი ბერძნული წარწერების შესახებ საქართველოში. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება საქართველოში I, ა. აფაქიძის ხსოვნისადმი მიძღვნილი კონფერენცია, 1999, თბილისი.
- შანიძე 1941:** А. Шанидзе. Данные грекопехлевийской билингвы из Армази для истории термина ეზოსმოდვარი – ззойсмодзгвари в древнегрузинском, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. II, № 1-2, თბილისი.
- წერეთელი 1942:** გ. წერეთელი. არმაზის ბილინგვა, ენიმკის მოამბე, XIII, თბილისი.

დანართი

„მამამძუძის“ ინსტიტუტის შესასწავლად უაღრესად საყურადღებო მასალა წარმოჩნდა უკანასკნელი წლების არქეოლოგიური გათხრების შედეგად არმაზციხედ წოდებულ „მთა ქართლის“ ბაგინეთის კალთაზე. 1993 და 1995 წლების გათხრების დროს აქ აღმოჩნდა ორი ბერძნულნარნერიანი ქვიშაქვის სტელა, რომელნიც შინაარსობრივად ურთიერთთან იყვნენ დაკავშირებული და აბანოს კედელზე იყვნენ მიმაგრებული. სამწუხაროდ, 1993 წელს აღმოჩენილი სტელა დაზიანებულია. ამის გამო, თავდაპირველად განვიხილოთ 1995 წელს აღმოჩენილი სტელა. ამ სტელის ბერძნული ტექსტი ასე ითარგმნის: „არმენიის ვოლოგესის ქალს, ანაგრანესმა, იბერთა მეფის, დიდი ამაზასპის ტროფეუსმა და ეპიტროპოსმა, საკუთარი სახსრით (იგულისხმება აშენებული – გ. მ.) აბანო მიაართვა“ (ყაუხჩიშვილი 1998ა: 35). 1993 წელს აღმოჩენილი სტელა, როგორც ვთქვით, დაზიანებულია. ამ სტელაზე უცილობლად იკითხება ბოლო სამი სტრიქონი (ყაუხჩიშვილი 1996: 82-83), რომელიც ასე ითარგმნის: „ვითარც ტროფიმემ დრაკონტის დედოფალს მიაართვა“.

წარწერაში მოხსენიებული იბერთა მეფე დიდი ამაზასპი, როგორც ჩანს, ახ. წ. III საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგის ქართლის მეფე ამაზასპი არის, რასაც მხარს უჭერენ არქეოლოგიური მასალებიც, რომელნიც ახ. წ. III საუკუნით თარიღდებიან. ორივე წარწერის შინაარსიდან ჩანს, რომ სომეხ ვოლოგესიანთა გვარის ასულს, სახელად დრაკონტის, რომელიც მეფე ამაზასპის მეუღლე და ქართლის დედოფალი იყო, ამაზასპ მეფის მამამძუძემ (ბერძნულად – „ტროფეუს“) და ეზოსმოდვარმა (ბერძნულად – „ეპიტროპოს“), სახელად ანაგრანესმა, საკუთარი სახსრებით აშენებული აბანო მიაართვა (ყაუხჩიშვილი 1998ბ: 12), ხოლო იგივე საჩუქარი ანაგრანესის მეუღლემ, ქართლის დედოფალს – სახელად დრაკონტის, ვითარც „დედამძუძემ“ (ბერძნულად – „ტროფიმე“) გაუკეთა. წარწერაში ხაზგასმულია, რომ ანაგრანესმა აბანო საკუთარი სახსრებით ააშენა, რადგან ანაგრანესს აბანოს ასაშენებლად საგვარეულო სახსრები რომ გამოეყენებინა, ანაგრანესის სახლიშვილებს თავისი საგვარეულო ქონების სახსრებით აშენებულ აბანოზე პრეტენზიები გაუჩნდებოდათ და ნაჩუქრობა იურიდიულად მტკიცე ვერ იქნებოდა.

ძველბერძნულად ტიფეზს გამზრდელს (მამაკაცს), მას, ვინც კვებავს (მამაკაცს), ხოლო ტრძიქი გამზრდელს (ქალს), მას, ვინც კვებავს (ქალს) აღნიშნავდა, რაც „მამამძუძისა“ და „დედამძუძის“ ვალდებულებას წარმოადგენდა. ოშკის ბიბლიაში შემონახულ მეფეთა IV წიგნში 10.1 და 10.5-ში დამონმებული ტერმინი „მამამძუძე“ ბიბლიის ძველბერძნულ თარგმანში – სეპტუაგინტაში τῆμοις-ს შეესიტყვება, რადგან ძველბერძნული τῆμοις ძველბერძნული ტიფეზ-ის სინონიმი არის. არმაზში ახალაღმოჩენილ ბერძნულ წარწერებში დადასტურებული ტერმინები – ტიფეზ და ტრძიქი სეპტაგინტაში უშუალოდ არ გვხვდება, მაგრამ მათი ფორმანაცვალი ტერმინი ტრძიქი, როგორც მამრობითი, ისევე მდედრობითი ფორმით დასტურდებიან. მეფეთა IV წიგნის 11.2-ში მოთხრობილია, თუ როგორ იხსნა იოსაბემ მცირეწლოვანი იოასი, „და დამალა იგი და დედამძუძე მისი“. ქართულ „დედამძუძე“-ს ბერძნულ ტექსტში შეესიტყვება ტრძიქი-ი, იგივე ტერმინი, რომელიც ტიფეზ-ის და ტრძიქი-ს ფორმებით გვხვდება არმაზის ახალაღმოჩენილ ბერძნულ წარწერებში. ასე რომ, ანაგრანესი და მისი მეუღლე ამაზასპ ქართლის მეფის (ახ. წ. III ს-ის 60-იანი წლების დამდეგი) „მამამძუძე“ და „დედამძუძე“ რომ იყვნენ, ეჭვს არ იწვევს.

1995 წელს ბაგინეთში აღმოჩენილი წარწერის მიხედვით, ანაგრანესი ამაზასპ იბერთა მეფის „ტროფეუსი“ (ანუ „მამამძუძე“) და „ეპიტროპოსია“. ეპიტროპოსის ინსტიტუტი კარგად ცნობილი ინსტიტუტია ძველ სამყაროში. იგი მეურვეს, გამგებელს, მფარველს, პროკურატორს აღნიშნავდა (პაულის ენციკლოპედია 1909: 224-225). ასე მაგალითად, პლუტარქეს მიხედვით, „კეისრის ეპიტროპოსი“ კეისრის მოადგილედ ითვლებოდა პროკურატორის გაგებით. „ეპიტროპოსი“ აგრეთვე ბჭე იყო მოსამართლის მნიშვნელობით (იხილეთ ბერძნული ტერმინის – ἐπιτροπός-ის განმარტებები ძველი ბერძნული ენის ლექსიკონებში). უფლისწულის მეურვეობა მამამძუძეობიდან რომ გამომდინარეობდა, კარგად ჩანს ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის ცნობებიდან, ხოლო მამამძუძე გამგებელიც რომ იყო ლეონტი მროველი ადასტურებს, რომლის მიხედვით, მირიან უფლისწულის მამამძუძე მირვანოზი აგრეთვე გამგებელად იწოდება (ყაუხჩიშვილი 1955: 64-65).

ანაგრანესი, როგორც ვთქვით, ახ. წ. III საუკუნის 60-იანი წლების ამაზასპ მეფის ეპიტროპოსი იყო. ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს არმაზის ბილინგვა (ახ. წ. II საუკუნე), რომელშიც ასევე ეპიტროპოსის ინსტიტუტი იხსენიება. მოვიტანოთ თავდაპირველად არმაზის ბილინგვის ბერძნული ტექსტი: „სერაფიტი, ასული ზევას მცირისა პიტიახმისა, მეუღლე პუპლიკოს აგრიპა პიტიახმის ძის

იოდმანგანისა, იბერთა დიდი მეფის ქსეფარნუგის მრავალთა გამარჯვებათა მომპოვებელი ეპიტროპისა“ (წერეთელი 1942: 16-17); (შანიძე 1941: 181-186). მაშასადამე, იბერთა დიდ მეფე ქსეფარნუგს „მრავალთა გამარჯვებათა მომპოვებელი“ ეპიტროპოსი ჰყოლია, რომელსაც იოდმანგანი ერქვა, და რომელიც, თავის მხრივ, პუბლიკიოს აგრიპა პიტიახშის ძე იყო. მივაქციოთ ყურადღება იმ გარემოებას, რომ ეპიტროპი იოდმანგანი პიტიახშის ძე იყო და ეპიტროპი იოდმანგანი მრავალ გამარჯვებათა მომპოვებელი არის, ანუ ამ შემთხვევაში ეპიტროპის სამხედრო ფუნქციას ესმევა ხაზი.

ეპიტროპის ფუნქციის უფრო რელიეფურად წარმოჩენის მიზნით, ამჯერად მოვიტანოთ არმაზის ბილინგვის არამეული ტექსტი: „მე (ვარ) სერაფიტი, ასული ზევახისა, მცირისა პიტიახშისა (ბტხშ) ფარსმან მეფისა, მეუღლე იოდმანგანისა – ძლევაძმოსილისა და მრავალის გამარჯვების მომპოვებელი რბ თრბს-უს ხსეფარნუგ მეფისა – ძისა აგრიფა რბ თრბს-უს ფარსმან მეფისა“ (წერეთელი 1942: 2-42). მაშასადამე, ხსეფარნუგ იბერთა მეფის ეპიტროპი იოდმანგანი არამეულ ტექსტში rb trbs-დ იწოდება და არამეულ ტექსტშიც დადასტურებულია, რომ rb trbs იოდმანგანი „ძლევაძმოსილ და მრავალ გამარჯვებათა მომპოვებელი“ იყო. ამავე დროს ბერძნულ ტექსტში პიტიახშად მოხსენიებული იოდმანგანის მამა პუბლიკიოს აგრიპა, არამეულ ტექსტში იბერთა მეფის – ფარსმანის rb trbs-დ იწოდება, ანუ ქართლის მეფეთა ეპიტროპი იგივე rb trbs (რაბ თარბაცუ) და იგივე პიტიახში არის. არამეულ ტექსტში rb – დიდს, უფროსს, მთავარს, უფალს აღნიშნავდა, trbs კი – ეზოს, შემოსაზღვრულ ადგილს სახლისა და სასახლის მნიშვნელობით. ამიტომ არის, რომ ბერძნული ἐπιτροπὴς ბიბლიური წიგნების ძველქართულ თარგმანებში „ეზოსმოდღუარს“ შეესიტყვება, ხოლო „ეზოში“ როგორც მეურნეობა-სახლი, ისევე სახლი-სასახლე იგულისხმება ხოლმე. ქართულში სიტყვა „დარბაზი“ წარმოშობით იმავე არმაზის ბილინგვის არამეულ ტექსტში დადასტურებული trbs (tarbasu-თარბაცუ)-დან მომდინარეობს. აქედანვე გამომდინარეობს, რომ ქართლის მეფეთა „მამამძუძენი“ ამავე დროს ქართლის მეფეთა „ეზოსმოდღუარნი“ და პიტიახშები, ანუ „დიდი ერისთავები“ იყვნენ და რადგანაც ერისთავთა მთავარი საქმიანობა მხედართმთავრობაში მდგომარეობდა, არმაზის ბილინგვაში იოდმანგანი „მრავალ გამარჯვებათა მომპოვებლად“ იწოდება კიდევც.

მამამძუძის ინსტიტუტის სოციალური ბუნების შესაცნობად უაღრესად საყურადღებო ცნობები „მოქცევაჲ ქართლისაჲმ“, არსენ ბერის მიერ შედგენილმა „ნინოს ცხოვრებამ“ (XII) და მისმა პერიფრაზმა შემოგვინახეს. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელმა ქართლი დაიპყრო, „თანა-ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოჲ, ძჳ არიან ქართლისა მეფისაჲ, და მას მიუბოძა მცხეთაჲ საჯდომად... ხოლო ესე აზოჲ წარვიდა არიან ქართლად, მამისა თჳსისა, და წარმოიყვანა რვაჲ სახლი და ათნი სახლი მამა-მძუძეთანი, და დაჯდა ძუელ მცხეთას... და ესე იყო პირველი მეფჳ მცხეთას შინა, აზოჲ, ძჳ არიან ქართველთა მეფისაჲ“ (აბულაძე 1964: 81-82).

არსენ ბერის მიერ შედგენილ „ნინოს ცხოვრების“ ცნობით, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელი ქართლში შემოიჭრა, „ჰყვა თანა აზოვე, ძე არიან ქართველთა მეფისაჲ, და მისცა ქუეყანა ესე ჩუენი სამეუფოდ და სამკვდრებლად... ხოლო ესე აზოვე წარვიდა არიან ქართლად მამისა თჳსისა და წარმოიყვანა მუნით ათასი სახლი მდაბიოჲ და მოქალაქე დედებით და ყრმებითურთ მათით და კუალად ათი სახლი მთავართაგან პალატისათა დედებით და ყრმებითურთ მათით [...] და ესე აზოვე არს პირველი მეფე ქართველთა“ (აბულაძე 1971: 47).

იგივე ადგილი „ნინოს ცხოვრების“ პერიფრაზში ასე არის გადმოცემული: „მაშინ აზოელ წარვიდა ქართლად არიან მამისა თჳსისა და წარმოიყვანა მუნით ათასი სახლი მდაბიოჲ, და კუალად ათი სახლი მთავართაგან და ყოვლით დედანულით მათით [...] და ესე აზო პირველი მეფე იყო ქართველთა“ (აბულაძე 1971: 80).

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით, აზო მეფეა, რომელსაც გარშემო „მამამძუძენი“ უსხდნენ, ხოლო არსენ ბერის (XII) მიერ შედგენილ „ნინოს ცხოვრებაში“ მამამძუძეთ „პალატის მთავარნი“ ენაცვლებიან, ამ უკანასკნელის პერიფრაზში კი – „მთავარნი“. მაშასადამე, მამამძუძე იგივე „პალატის მთავარი“ არის, რაც ადასტურებს ძველქართული ტრადიციის სისწორეს, რომელიც არმაზის ბილინგვაში და ბაგინეთზე 1993-1995 წლებში მოპოვებულ ეპიგრაფიკულ მასალაში აისახა. ახ. წ. III საუკუნეში მოღვაწე ქართლის მეფე ამაზასპის ანაგრანეს მამამძუძე (ბერძნულად – „ტროფეუსი“) და ეპიტროპი იმავე სახლს ეკუთვნოდა, რომლის შესახებ ცნობები არმაზის ბილინგვამ შემოგვინახა ახ. წ. II საუკუნეში ქართლის სამეფო კარზე მოღვაწე პუბლიკიოს აგრიპასა და მისი ძის – იოდმანგანის თაობაზე. ორივენი არმაზის ბილინგვის არამეულ ტექსტში ქართლის მეფეთა – ფარსმანისა და ქსეფარნუგის rb trbs -ებად იხსენიებიან. და რადგანაც იოდმანგანი არმაზის ბილინგვის ბერძნულ ტექსტში „ეპიტროპოს“-ად იწოდება, ნათელი ხდება, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მამამძუძე იგივე ეპიტროპოს-რბ თრბს და ეზოსმოდღუარ-პალატის მთავარია.¹

არმაზის ბილინგვა ახ. წ. II საუკუნეს განეკუთვნება, ბერძნული წარწერები ანაგრანეს მამამძუძის შესახებ – ახ. წ. III საუკუნეს, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ – X საუკუნეს, ხოლო არსენ ბერის მიერ შედგენილი „ნინოს ცხოვრება“ – XII საუკუნეს. არმაზის ბილინგვას არსენ ბერის მიერ შედგენილ „ნინოს ცხოვრებისგან“ ათი საუკუნე აშორებს, სოციალურ ტერმინთა შინაარსობრივი სიზუსტე კი საუკუნეთა მანძილზე, ერთი შეხედვით, თითქოსდა განცვიფრებას უნდა იწვევდეს. აშკარაა, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და არსენ ბერიც სოციალურ ტერმინთა ხმარებისას წყაროთა ძველ ტრადიციას ემყარებოდნენ. როგორც ჩანს, ახ. წ. V საუკუნის დასაწყისში შექმნილმა ქართულმა დამწერლობამ იმთავითვე შეითვისა წინამორბედი ხანის წარმართული ქართლის ის ქართული სოციალური ტერმინოლოგია, რომელთაც ეროვნული დამწერლობის უქონლობის გამო ძველ ქართლში უცხო დამწერლობების საშუალებით გამოხატავდნენ.

აღნიშნული მოსაზრების დასტურად შეიძლება ძვ. წ. I საუკუნის 60-იანი და ახ. წ. I საუკუნის 20-იანი წლების გეოგრაფის – სტრაბონის ცნობები მოვიტანოთ, რომელნიც იბერთა სოციალურ წყობას ასახავენ. იბერთა სოციალური წყობის აღწერაში სამეფო ფენის დახასიათებისას სტრაბონი თავდაპირველად აღწერს, თუ რა სამართლებრივი პრინციპებით ხელმძღვანელობდნენ იბერები, როდესაც სამეფო ფენიდან თავიანთ მეფეებს სხამდნენ, ხოლო შემდეგ სტრაბონი ამბობს, რომ ამავე სამეფო ფენაში „მეორე (ὁ δεύτερος) მოსამართლეობს და მხედართმთავრობს“ (ყაუხჩიშვილი 1957: 129-130). ბერძნულ δεύτερος-ს ძველქართულად „შემდგომ“-ად თარგმნიდნენ ხოლმე, საიდანაც ჩანს, რომ სტრაბონი „დეუტეროს“-შემდგომში იბერიის მეფის „შემდგომ“-ს, ანუ „მეორე“ პირს გულისხმობს, რომელიც „მოსამართლეობს და მხედართმთავრობს“ (მამულია 1979: 86-88); (ახალაია 1991: 112-114).

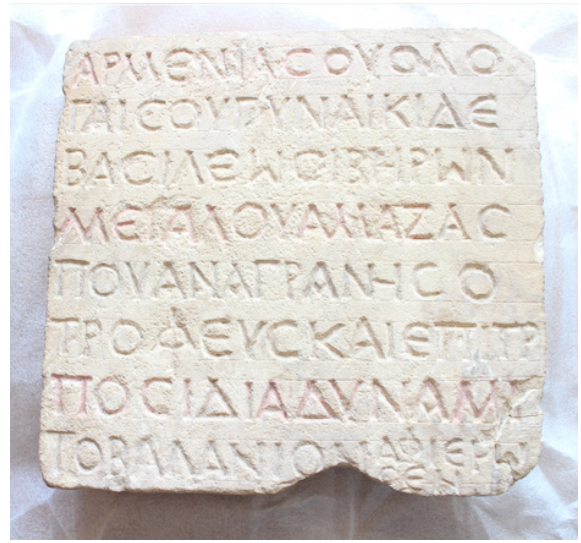
მეფის „შემდგომის“ ინსტიტუტი კარგად არის ცნობილი ქართლის სამეფოში, რადგან მის შესახებ ცნობები ლეონტი მროველმა და ჯუანშერმა შემოგვინახეს. ლეონტის თქმით, ფარნავაზმა ქართლის სამეფოს დაარსებისას ქვეყნის საერისთავოებად დაყოფისას, ერთი ერისთავი „დაადგინა სპასპეტად და მისცა ტფილისითგან და არაგვთან ვიდრე ტასისკარამდე და ფანავარამდე, რომელ არს შიდა ქართლი. და ესე სპასპეტი იყო შემდგომადვე წინაშე მეფისა, მთავრობით განაგებდის ყოველთა ერისთავთა ზედა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 26).

ქართლის მეფეთა სპასპეტი, ანუ „შემდგომი“, როგორც არაერთგზის აღვნიშნეთ, ქართლის მეფეთა „მამამძუძენი“ იყვნენ და ქართლის მონარქთა დარად ტახტზე რომ ისხდნენ, ჯუანშერის ცნობიდან ჩანს: ქართლის ტახტზე ასვლისას ვახტანგ გორგასალმა ჯუანშერის თქმით, „მოუწოდა ყოველთა წარჩინებულთა ქართლისათა, და შემოკრიბნა ყოველნი ქალაქად. და განმზადა მეფემან სახლი ერთი და დაჯდა საყდართა ზედა მაღალთა, ხოლო ჯუანშერ სპასპეტი და ორნივე ეპისკოპოსნი დასხდეს საყდართავე, და სხუანი ყოველნი ერისთავნი დასხდეს სელებითა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 147). მაშასადამე, ქართლის მეფის „შემდგომი“, სპასპეტი და ერისთავთა მთავარი მეფე-მონარქივით ტახტზე ზის, ოღონდ მისი ტახტი მონარქის ტახტივით მაღალი არ არის. მეფის დარად ტახტზე ჯდომა მას ერისთავთაგან გამოარჩევს და აქედან გამომდინარე იგი ერისთავთა მთავარია, ხოლო მისი ტახტის ქვეითობა მონარქის ტახტთან შედარებით მას ფაქტიურად ვიცე-მეფის ფუნქციებს ანიჭებს (მამულია 1979: 86-88); (ახალაია 1991: 112-114) და ეს შეუმჩნეველი არ დარჩათ იმათ, ვისი ცნობებიც დაედო საფუძვლად სტრაბონის თხრობას იბერთა სოციალური წყობილების შესახებ. სტრაბონის ცნობას „დეუტეროსის“, ანუ ქართლის მეფის „შემდგომის“ მხედართმთავრობის შესახებ ლეონტი მროველის ცნობა უჭერს მხარს, რომელიც ქართლის მეფეთა „შემდგომთ“ – ერისთავთა მთავრებს, სპასპეტებად ასახელებს. ხოლო სტრაბონის იმ ცნობის სიზუსტე, რომელიც „დეუტეროსს“, ანუ ქართლის მეფის „შემდგომს“ მოსამართლედ გულისხმობს, არმაზის ბილინგვიდან და 1995 წელს ბაგინეთში აღმოჩენილი ბერძნული წარწერიდან ჩანს. ამ წარწერებში ქართლის მეფის „შემდგომი“ „ეპიტროპოსად“ იწოდება, ხოლო ეპიტროპოსის ერთ-ერთ ფუნქციად ძველბერძნულ წყაროებში მომრიგებელ-მოსამართლეობა არის დასახელებული.

როგორც აღვნიშნეთ, ქართლის მეფეთა „მამამძუძენი“ ამავე დროს „პალატის მთავარნი“ იყვნენ. „პალატი“ ლათინურიდან ბიზანტიური ბერძნულის გზით ქართულში ნასესხები სიტყვა არის. მაშასადამე, მამამძუძენი „პალატს“, ანუ სასახლეს ედგნენ თავში და „მთავრებადაც“ იწოდებოდნენ. ამიტომ არის, რომ ძველქართულ წყაროებში „მამამძუძე“ პალატის მთავარსა და მთავარს ენაცვლება. მამამძუძეობის მონაცვლეობა „პალატის მთავართან“ და „მთავართან“ მიუთითებს, რომ მამამძუძეობის ინსტიტუტის შემოსვლა აღმოსავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე აქ მოსახლე ტომთა სოციალური განშრევების გზაზე შედგომის შედეგი იყო, რადგან ძველქართულ წყაროებში „სეფედ“ იწოდებოდა სასახლედ (ტაძარ-პალატად) გადაქცეული „სახლი“, ხოლო „მთავრად“ კი – პატრიარქალური სახლის – „ნათესავის“ „თავი“ (მამა-უხუცესი).

ფილა №1 მამამძუძე ანაგრანესის წარწერა

ფილა № 2 დედოფალ დრაკონტის წარწერა

შენიშვნები

- ¹ „მამამძუძის“ ინსტიტუტის გენეზისი და სოციალური ისტორია დაწვრილებით იხ., (მამულია 1979: 66-75); (მამულია 1987: 75-80, 86-91).

დამოწმებანი

- აბულაძე 1964: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. I, თბილისი.
- აბულაძე 1971: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. III, თბილისი.
- ახალაია 1991: ტ. ახალაია. ქართლის (იბერთა) მეფის შემდეგ მეორე პირის ინსტიტუტის სოციალური ისტორია, „მაცნე“, ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №3.
- მამულია 1979: გ. მამულია. კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში, თბილისი, მეცნიერება.
- მამულია 1987: გ. მამულია. პატრონცემობა, თბილისი, მეცნიერება.
- პაულის ენციკლოპედია 1909: *Paulys Real-Enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Band VI.
- ყაუხჩიშვილი 1955: ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი I, თბილისი, სახელგამი.
- ყაუხჩიშვილი 1957: თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია (ცნობები საქართველოს შესახებ), თბილისი, მეცნიერებათა აკადემია.
- ყაუხჩიშვილი 1996: თ. ყაუხჩიშვილი. ახალი ბერძნული წარწერები არმაზციხე-ბაგინეთიდან, „მცხეთა“, XI, თბილისი.
- ყაუხჩიშვილი 1998ა: თ. ყაუხჩიშვილი. ახალი ბერძნული წარწერა არმაზციხე-ბაგინეთიდან (II), საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის წარკვევები, ტ. 4, თბილისი.
- ყაუხჩიშვილი 1998ბ: თ. ყაუხჩიშვილი. ახალი ბერძნული წარწერები მცხეთა-არმაზიდან, რ. კიკნაძის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია, თბილისი.
- შანიძე 1941: А. Шанидзе. Данные грекопехлеви́йской билингвы из Армази для истории термина ეზოისმოდღვარი – эзоисмодзгвари в древнегрузинском, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მოამბე“, ტ. II, № 1-2, თბილისი.
- წერეთელი 1942: გ. წერეთელი. არმაზის ბილინგვა, ენიმკის „მოამბე“, XIII, თბილისი.

ON TWO GREEK INSCRIPTIONS FROM THE “KARTLI MOUNTAIN”*

Guram Mamulia

In 1993 and 1995 in the course of excavations at the “Kartli Mountain” (later Armaztsikhe), at its Bagineti slope, (near the town of Mtskheta, Georgia), two stone plaques with Greek inscriptions on them were unearthed, both of them are substantially similar in contents and were attached to the wall of the roman type bath-building.

The purpose of this research paper is the analysis of the social institutions of τροφεὺς and τροφίλη attested in the inscriptions.

The inscription №1 says that Anagranes, who was the τροφεὺς and ἐπίτροπος of the Iberian King, dedicated bath-building made with his own resources to the daughter of the family of Vologaeses of Armenia, who was the Queen of Iberia and the wife of Great Amazaspus, King of Iberians. Inscription №2 attests the name of the queen of Iberia (Kartli) – Drakonti and additionally it informs us that the wife of the τροφεὺς Anagranes (her name remains unknown), as being τροφίλη, made the same gift to Queen Drakonti.

In this case, the social terminology attested in the inscriptions are of the significant attention. Anagranes bears the title τροφεὺς and ἐπίτροπος of the King Amazaspus on the inscription no. 1, while inscription no.2 provides one more social institution of τροφίλη.

In Greek, τροφεὺς refers to the male nurturer, i.e. he who feeds, and τροφίλη – female nurturer, i.e. she who feeds. Despite the fact that τροφεὺς and τροφίλη are not attested in the Septuagint, however, their synonymous terms – τροφός and τίμηρος are confirmed there. In old Georgian translations of the Bible, „მძუძე“ [*mzuzhe*] – nurture (Isaia 49.23), „მამამძუძე“ [*mamamzuzhe*] – foster-father (IV Kings, 10.1; 10.5) and „დედამძუძე“ [*dedamzuzhe*] – foster-mother (IV Kings, 11.2) are corresponding to them. So, there is no doubt that Anagranes and his wife were the „მამამძუძე“-*mamamzuzhe* -(foster-father”) and „დედამძუძე“-*dedamzuzhe*-(foster-mother) of King Amazaspus of Iberia (c. 60s of 3rd century AD) respectively.

In addition, while the institution of ἐπίτροπος is attested at the Iberian royal court (2nd century AD) in the Greek inscription of the Armazi bilingua, the institute of the τροφός||τροφίλη first appeared in the above inscriptions. Consequently, Bagineti inscriptions provide valuable control material about the structure of the royal court of Iberia, as they directly confirm the accuracy of the Georgian historical tradition (Leonti Mroveli, Juansheri, “Conversion of Kartli”) regarding the existence of the social institution of “fosterage” („მამამძუძე“-*mamamzuzhe*) in ancient Kartli (Iberia).

According to the Armazi bilingua (2nd century AD), Iberian King Kseparnug had the ἐπίτροπος (Steward) // ეზოსმოდღვარი-*ezosy mozgvary* (Head of court) Iodmangan, who in the Aramaic text is referred to as the rb trbš (Head of the palace). For his part, Iodmangan’s father, Puplikios Agrippa, is the “rab tarbašu” and Vitaxe of the king Parsman. In the newly discovered inscription no. 1, the ἐπίτροπος (steward) is the foster-father (τροφός – *mamamzuzhe*). According to the Armazi bilingua and the newly discovered Greek inscriptions, the Iberian kings – Parsman, Kseparnug and Amazaspus had foster-fathers („მამამძუძე“-*mamamzuzhe*) – Puplikios Agrippa, Iodmangan and Anagranes. Accordingly, Puplikios Agrippa, Iodmangan and Anagranes, as the “foster-fathers” of kings of Kartli, belonged to the one and the same noble house. Consequently, the wife of Anagranes, as the queen of the foster-father’s house, was the foster-mother („დედამძუძე“-*dedamzuzhe* // τροφίλη) of Drakonti – the Queen of Kartli.

Strabo’s evidences that the commander-in-chief was the δευτερος (the second) of Iberian king, confirms the accuracy of the Georgian historical tradition (Leonti Mroveli, Juansheri) that King’s „სპასპეტი“-*spaspeti* (commander-in-chief) was the second person after the king („შემდგომი“ *šemdgomī*), or vice-king. The fosterage (*mamamzuzhe*) of the *šemdgomī* and of the Commander-in-Chief (სპასპეტი-*spaspeti*) is confirmed by the newly discovered inscriptions at Bagineti, where τροφεὺς (foster-father) is ἐπίτροπος (steward) as well. Accordingly, Puplikios Agrippa, Iodmangan and Anagranes belonged to the one and the same noble family, and as the “foster-fathers” of the kings of Kartli, they were „შემდგომი“ (*šemdgomī*)-δευτερος of the

king, *spaspeti* (commander-in-chief), “*ezoyz mozyvari*” (ἐπίτροπος – rab tarbaṣu), and as outstanding and great dukes, they were also called as Vitaxe („პიტიახში“ – *pitiaxši*).

- * *In the personal archive of the eminent Georgian historian Guram Mamulia is available the unpublished paper devoted to study of two Greek inscriptions found in Mtskheta and the text containing discussion on interpretation of these inscriptions as historical sources. T. Akhalaia prepared both texts for publication: the first one as paper and the second as appendix. The title of the paper, notes and references and also summaries belongs to him.*